

NUTQI TOLIQ RIVOJLANMAGAN MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI BOG'LANGAN NUTQINI RIVOJLANTIRISH

Yoqubjonova Ruxshona Ilhomjon qizi

Abdulla Qodiriy nomidagi Jizzax davlat pedagogika universiteti Pedagogika va psixologiya fakulteti Maxsus pedagogika (Logopediya) yo'nalishi 3-kurs 515.22 - guruh talabasi

Anatatsiya: *Ushbu maqolada Nutqi toliq rivojlanmagan maktabgacha yoshdagi bolalarni bog'langan nutqini rivojlantirish haqida so'z boradi.*

Kalit so'zlar: *bog'langan nutq, nutqi to'liq rivojlanmagan bolalar, metod, rivojlantirish, nutq boyligi.*

Kirish

Maktabgacha yoshdagi bolalarning nutq rivojlanishi ularning kelajakdagi muloqot qobiliyati, o'qish-yozishga tayyorgarligi va umuman aqliy rivojlanish darajasiga katta ta'sir ko'rsatadi. Nutqi to'liq rivojlanmagan bolalar ko'pincha so'z boyligi kamligi, grammatik xatolar, tovushlarni noto'g'ri talaffuz qilish yoki fikrlarini aniq va ravshan bayon eta olmaslik kabi muammolarga duch keladilar.

Nutq rivojlanishidagi kamchiliklarning sabablari

1. Biologik omillar: Tug'ma yoki orttirilgan nevrologik muammolar, eshitishning buzilishi, tug'ruq jarayonidagi asoratlar.
2. Ijtimoiy omillar: Oiladagi muloqot yetishmovchiligi, ota-onalarning bolaning nutq rivojiga e'tiborsizligi.
3. Psixologik omillar: O'ziga ishonchsizlik, kommunikativ faollikning pastligi.
4. Lingvistik omillar: Kam so'zlashish, nutqiy faollikning sustligi.

Bog'langan nutqni rivojlantirish usullari

Bog'langan nutq deganda, bolaning fikrlarini izchil, mantiqiy va tushunarli ifodalash qobiliyati tushuniladi. Buni rivojlantirish uchun quyidagi usullardan foydalanish mumkin:

1. O'yin texnologiyalaridan foydalanish

Rolli o'yinlar: "Doktor va bemor", "Do'kondagi suhbat" kabi o'yinlar bola nutqini rivojlantirishga yordam beradi.

So'z topish o'yinlari: Masalan, bolaning aytgan so'zining oxirgi harfiga boshlanadigan yangi so'zni aytish o'yini.

2. Rang-barang materiallardan foydalanish

Rasmlar bo'yicha hikoya tuzish: Bolaga rasm ko'rsatib, undagi voqealar haqida gapirtirish.

Konstruktiv o'yinlar: Lego, mozaika kabi o'yinchoqlar yordamida hikoya tuzish va voqeani izohlash.

3. Kitob o'qish va hikoya qilish

Ertak va hikoyalar tinglash: Kattalar bolaning e'tiborini jalb qilgan holda hikoya o'qib bersa, u keyinchalik uni qayta so'zlashga harakat qiladi.

Yarim tayyor hikoyalarni tugatish: Masalan, bolaning tasavvuriga turtki berish uchun hikoya boshlanadi va undan davom ettirish soʻraladi.

4. Savol-javob metodi

Ochik savollar berish: "Bu nima?", "Nima uchun?", "Qanday qilib?" kabi savollar bolaning fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi.

Taxmin qilish oʻyinlari: "Agar... boʻlsa, nima boʻladi?" shaklida savollar berish.

5. Ritm va musiqa asoslangan mashqlar

Sheʼr yodlash, qoʻshiqlar kuylash va tovushlarni taqlid qilish nutq ravonligini oshiradi.

6. Logopedik mashqlar

Artikulyatsion mashqlar: Lab, til va yanoqlar uchun maxsus mashqlar.

Nafas mashqlari: Nutq jarayonida toʻgʻri nafas olishni oʻrgatish uchun "shamol puflash", "shar puflash" kabi oʻyinlar.

Nutqi toʻliq rivojlanmagan bolalar bilan individual yondashuv asosida ishlash kerak. Ularning bogʻlangan nutqini rivojlantirish uchun oʻyin usullari, hikoya qilish texnikalari va savol-javob mashqlari muhim rol oʻynaydi. Ota-onalar va tarbiyachilar bu jarayonda faol ishtirok etishlari lozim.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda bogʻlangan nutqni rivojlantirish murakkab, lekin juda muhim jarayondir. Bolalar soʻzlarni bir-biri bilan bogʻlash, fikrlarini izchil ifodalash va atrofdegilar bilan muloqot qilishni asta-sekin oʻrganadilar. Ammo baʼzi bolalarda bu jarayon sekinroq kechadi yoki nutq rivojlanishida muammolar kuzatiladi.

Bogʻlangan nutqni rivojlantirish uchun eng samarali usullardan biri – bolalar bilan koʻproq suhbat qurishdir. Katta yoshdagilar bolaning gaplarini toʻldirib, unga yangi soʻzlar va iboralarni oʻrgatishi kerak. Masalan, bola "mashina" desa, kattalar unga "Ha, qizil mashina tez yurmoqda" kabi jumlar bilan javob berishi mumkin. Bu usul bola nutqining tabiiy shakllanishiga yordam beradi.

Rasmlar asosida hikoya tuzish ham yaxshi natija beradi. Masalan, bolaga rasm koʻrsatib, unda nimalar sodir boʻlayotgani haqida gapirish soʻraladi. Dastlab bola oddiy gaplar bilan ifodalasa, vaqt oʻtishi bilan jumlarini boyitib, batafsil hikoya qilishni oʻrganadi.

Sheʼr va qoʻshiqlar ham bogʻlangan nutqni rivojlantirishga yordam beradi. Bola sheʼr yod olganda, nafaqat lugʻati kengayadi, balki nutqining ritmi va ohangdorligi ham yaxshilanadi. Musiqa bilan birga aytiladigan soʻzlar esda yaxshi qoladi, shuning uchun turli qoʻshiq va tahlika oʻyinlari bolalarga foydali boʻladi.

Ertak aytish va uni davom ettirish ham bolalar nutqini rivojlantirishning samarali usullaridan biridir. Masalan, "Bir bor ekan, bir yoʻq ekan..." deb boshlanadigan ertakni bolaga davom ettirish topshirilsa, u tasavvurini ishga solib, nutqini mantiqiy shakllantirishga harakat qiladi.

Eng asosiysi, bolaga erkin fikrini ifodalashga imkon yaratish kerak. Uni toʻxtatmasdan, xatolarini keskin tuzatmasdan, sabr bilan tinglash juda muhim. Nutq oʻrganish jarayoni tabiiy kechishi va bolaning muloqot qilishga boʻlgan ishtiyoqi kamaymasligi uchun kattalar unga doimo qoʻllab-quvvatlovchi muhit yaratishlari lozim.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning bogʻlangan nutqini rivojlantirish uzoq davom etadigan va izchil yondashuvni talab qiladigan jarayondir. Bu jarayonda bolaning atrofidagi muhit, ota-onalar va tarbiyachilarning roli juda muhim.

Bogʻlangan nutqni rivojlantirishning tabiiy jarayoni

Maktabgacha yoshdagi bolalar odatda dastlab oddiy soʻzlarni aytishdan boshlaydi, keyinchalik ular ikki-uch soʻzdan iborat gaplarni tuzishga oʻtadilar. Vaqt oʻtishi bilan bola fikrlarini yaxshiroq ifodalashni oʻrganadi va hikoya qilish qobiliyati rivojlanadi. Lekin baʼzi bolalar bu jarayonda qiyinchiliklarga duch keladilar. Bu qiyinchiliklar biologik, psixologik yoki ijtimoiy omillarga bogʻliq boʻlishi mumkin.

Nutq rivojlanishiga ta'sir qiluvchi omillar

Nutq rivojlanishida bolaning eshitish qobiliyati, aqliy rivojlanish darajasi va atrof-muhit juda katta ahamiyatga ega. Bolaning ota-onasi yoki tarbiyachisi u bilan qanchalik ko'p va to'g'ri muloqot qilsa, uning nutqi shunchalik yaxshi rivojlanadi. Agar bola bilan yetarlicha gaplashilmasa yoki noto'g'ri yondashuv qo'llanilsa, u so'z boyligini oshirish va gaplarni to'g'ri bog'lashda qiynaladi.

Bundan tashqari, ba'zi bolalarda nutq rivojlanishi sekinroq kechadi. Masalan, agar bola uch yoshga kirgan bo'lsa va hali oddiy gaplarni tuza olmasa, bu uning nutq rivojlanishida orqada qolayotganidan dalolat berishi mumkin. Bunday holatlarda maxsus mashqlar va muloqotni ko'paytirish tavsiya etiladi.

Nutqni boyitish va rivojlantirish usullari

Bog'langan nutqni rivojlantirish uchun bolani faol ravishda suhbatga jalb qilish kerak. Kattalar bolaning har bir savoliga aniq va tushunarli javob berishi, unga yangi so'zlarni o'rgatishi va ulardan foydalanishga o'rgatishi muhim. Masalan, agar bola "Bu nima?" deb so'rasa, "Bu – olma, u shirin va qizil rangda" kabi kengroq javob berish foydalidir.

Shuningdek, bolalar o'yinlar orqali o'rganishni yaxshi ko'radilar, shuning uchun nutq rivojlantirish jarayonida o'yin usullaridan keng foydalanish lozim. Masalan, bola bilan birga turli rasmlar asosida hikoyalar tuzish, hayvonlarning ovozlarni taqlid qilish, jummalarni to'ldirish kabi mashqlarni bajarish samarali bo'ladi.

Bolalar uchun ertaklar o'qish va ularni qayta hikoya qilish ham bog'langan nutqni rivojlantirishga katta yordam beradi. Agar bola ertakni tinglaganidan keyin uni o'z so'zlari bilan qayta aytib bera olsa, bu uning fikrlash qobiliyatining o'sayotganidan dalolat beradi. Dastlab, bola qisqa jumlar bilan hikoya qiladi, lekin vaqt o'tishi bilan uning so'z boyligi ortib, nutqi ancha izchil va bog'langan bo'lib boradi.

She'r yod olish va qo'shiqlar kuylash ham bolalarning nutqini rivojlantirishda juda foydali hisoblanadi. Ritmik va takrorlanuvchi so'zlar bola uchun eslab qolishga oson bo'ladi va nutqining tabiiy ravonligini oshiradi.

Logopedik mashqlar va jismoniy faollikning ahamiyati

Ba'zi bolalarda nutq mushaklarining sust rivojlanishi yoki artikulyatsiya muammolari sababli so'zlarni aniq talaffuz qilishda qiyinchiliklar kuzatiladi. Bu holatda maxsus logopedik mashqlar yordam beradi. Masalan, og'iz, til va lab mushaklarini rivojlantirish uchun quyidagi mashqlarni bajarish mumkin:

Shamol puflash (bola shamol esayotgandek lablarini silkitishi kerak).

Tilni oldinga chiqarib, yuqori va pastki lablarga tekkizish.

Quloqlarga bog'liq o'yinlar: "Oynada kim bor?" o'yini orqali bolaning nutqiga rag'bat berish.

Nafas mashqlari ham juda foydalidir. Bola puflab sharni yoki paxtani siljitishi orqali nafasni to'g'ri nazorat qilishni o'rganadi. Bu uning tovushlarni aniqroq talaffuz qilishiga yordam beradi.

Ota-onalar va tarbiyachilarning roli

Eng muhimi, bola muloqot qilishdan zavqlanishi kerak. Agar ota-onalar va tarbiyachilar bolaga bosim o'tkazmasdan, unga doimiy qo'llab-quvvatlovchi muhit yaratib bersalar, u o'z fikrlarini erkin bayon qilishga intiladi. Uni tez-tez rag'batlantirish, maqtash va kichik yutuqlarini e'tirof etish muhim.

Agar bola noto'g'ri so'z yoki jumlar ishlatasa, uni tanqid qilish yoki xatolarini to'g'ridan-to'g'ri tuzatish kerak emas. Buning o'rniga, kattalar xuddi o'sha gapni to'g'ri shaklda qaytarib berishlari yaxshiroq. Masalan, agar bola "Men kitob o'qidi" desa, kattalar "Ha, sen kitob o'qiding, juda yaxshi!" deb to'g'ri variantni eslatib o'tishlari mumkin.

Xulosa

Bog'langan nutqni rivojlantirish jarayoni tabiiy va bosqichma-bosqich kechadi. Bola bilan iloji boricha ko'proq muloqot qilish, uni hikoya qilishga rag'batlantirish, turli o'yin va mashqlardan

foydalanish, shuningdek, uni rag'batlantiruvchi muhit yaratish juda muhim. Maktabgacha yoshda to'g'ri rivojlanmagan nutq keyinchalik maktab davrida ham qiyinchiliklar tug'dirishi mumkin. Shuning uchun bu jarayonga jiddiy yondashish va bolaning har tomonlama rivojlanishiga ko'mak berish lozim.

Foydalangan adabiyotlar

1. Abdurazakov, Sh. 2021 Bolalarda nutq buzilishlarini aniqlash usullari. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Ta'lim vazirligi.
2. Burova, N. 2020 Nutq rivojlanishi va pedagogik yondashuvlar. Samarqand: Samarqand Davlat Universiteti.
3. Ibragimova, M. 2022 Nutq buzilishlari va ularning tuzatish usullari. Buxoro: Buxoro Davlat Universiteti.
4. Karimova, D. 2021 Nutq buzilishlarining psixologik jihatlari. Toshkent: O'zbekiston Fanlar Akademiyasi.
5. Murodova, S. 2020 O'qituvchilar uchun nutq buzilishlari bo'yicha qo'llanma. Andijon: Andijon Davlat Universiteti.
6. Nurmurodov, A. 2023 Pedagogik psixologiya va nutq rivojlantirish. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Ta'lim vazirligi.
7. Qodirova, L. 2022 Nutq buzilishlari: sabablari va tuzatish usullari. Farg'ona: Farg'ona Davlat Universiteti.
8. Raxmonov, U. 2021 Bolalar nutqidagi buzilishlar va ularni bartaraf etish. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Ta'lim va fan vazirligi.